

LEVENS-ERNST

Levens-ernst

Anna de Savornin
Lohman

Inleiding en teksteditie van

Dorothee Schoemaker

Tilburg
2021

Herziene uitgave van *Levens-ernst* (roman) door Anna de Savornin Lohman, aangepast aan de moderne Nederlandse spelling, spreekwijze en gezegden, maar met behoud van de oorspronkelijke schrijfstijl, door Dorothée Schoemaker (docent Nederlands).

Coverontwerp: originele omslag bewerkt

ISBN 9789464353068

© 1897 (eerste druk) Anna de Savornin Lohman

© 1900 (tweede druk) Anna de Savornin Lohman

© 2021 (herziene druk) Dorothée Schoemaker

Inleiding

In 1897 verscheen *Levens-ernst* van Catharina Anna Maria de Savornin Lohman via uitgeverij Honig in Utrecht. Drie jaar later verscheen de tweede druk, onder redactie van Ida Heijermans. Het debuut van Anna de Savornin Lohman was *Een vrouwenleven*, dat in 1885 verscheen. Een jaar later bracht Lohman *Vragensmoede* uit waarin zij laat zien afstand te hebben genomen van het orthodox-calvinistische milieu, waarin zij was opgegroeid. In deze roman blijkt haar geloof geëvolueerd in de richting van het agnosticisme. Agnosticisme is de overtuiging dat men niet kan weten of er een hogere macht is, omdat dit niet met een wetenschappelijke methode te bewijzen is. De toon waarop Lohman afstand doet van het stijve calvinisme werd schokkend geacht. Men noemde haar ‘een schrijfster die durft’ en een ‘fiere freule’.

Anna de Savornin Lohman schreef jarenlang voor diverse dag- en weekbladen als critica. Zij was hierin openlijk tegen de woordkunst en het platte naturalisme van schrijvers uit haar tijd. Echter, de vloer werd met haar literair werk aangeveegd door diezelfde schrijvers; zij noemden haar werk moralistisch en erg slordig geschreven.

De schrijfstijl in *Levens-ernst* wekt deze indruk mijns inziens niet, in tegendeel zelfs. Gedachten en onderlinge verstandhoudingen worden nauwkeurig beschreven waarbij veelvuldig gebruik wordt gemaakt van antecedenten; dit vraagt van de lezer om secuur te lezen. Het is opvallend dat het laatste hoofdstuk niet in onvoltooid verleden tijd geschreven is, zoals de rest van het boek, maar in onvoltooid tegenwoordige tijd.

Wanneer je Anne de Savornin Lohman googelt krijg je, naast een vrij summier gevulde Wikipediapagina, een aantal hits die verwijzen naar het feminisme. Niet op de manier zoals je zou verwachten wordt Lohman in verband gebracht

met het feminisme, want Lohman was hier geen voorstander van. Als vrouw zou je, volgens Lohman, alleen gelukkig kunnen worden door je op te offeren aan een man. De liefde die je als vrouw voor je man en kinderen voelt, is volgens Lohman de enige, ware bestemming van een vrouw. Zij werd zelf in de categorie ‘oude vrijster’ geplaatst, omdat zij als dertigjarige ongehuwd was. Ondanks dat het huwelijk de ware bestemming zou zijn, uitte Lohman kritiek op de fatsoenshuwelijken die in hogere kringen nogal eens gesloten werden: zij noemde dit een vorm van prostitutie. Het belangrijkste in een huwelijk is naar haar idee oprechte liefde. Mocht zo’n liefde uitblijven, was het belangrijk dat een vrouw zelf in haar onderhoud kon voorzien. Vandaar dat Lohman er wel voorstander van was om meisjes een net zo goede opleiding te bieden als jongens.

De maatschappij was rond 1900 erg dynamisch, de onderlinge verhouding tussen mensen veranderden tussen 1870 en 1914 drastisch. De steden groeiden als gevolg van de voortschrijdende industrialisatie. De verschillen tussen de burgers in vermogen werden groot; doorgaans werden directeuren of eigenaren van fabrieken, kantoren en warenhuizen steenrijk, terwijl de arbeiders arm bleven. Uitbuiting was aan de orde van de dag. Dit kon niet goed blijven gaan, de arbeiders richtten vakbonden op en kwamen in opstand voor betere arbeidsvoorwaarden. In 1874 werd fabrieksarbeid voor kinderen onder de twaalf jaar verboden, maar andere slechte arbeidsomstandigheden bleven bestaan. Het Kinderwetje van Van Houten was de eerste sociale wet in Nederland. Met de Arbeidswet in 1889 werden de werktijden van vrouwen, kinderen en later ook mannen beter geregeld. In 1901 werd de leerplicht voor kinderen ingevoerd.

Het proces

Deze roman ben ik gaan hertalen om het origineel meer toegankelijk te maken voor de moderne lezer, zonder de originele schrijfstijl van Lohman geweld aan te doen. Dat betekent dat er aanpassingen gedaan zijn in de spelling, gezegden en woordkeus, maar dat typische uitdrukkingen en zinsconstructies zo veel mogelijk behouden zijn gebleven.

De tweede (gewijzigde) druk (1900) heeft als basis gediend voor deze teksteditie. Sporadisch is er gebruik gemaakt van de eerste druk (1897), wanneer die een originele zinsconstructie bevat, welke beter aansluit bij het hedendaagse taalgebruik.

Het hertalen van deze roman is een proces geweest waarin keuzes die in eerste instantie gemaakt zijn, later in het proces soms moesten worden herzien of zelfs teruggezet naar het origineel, bijvoorbeeld doordat in de loop van het verhaal duidelijk werd wat er eerder werd benoemd of doordat het originele woord herhaaldelijk terugkomt in de het boek en daarmee een kernbegrip in het verhaal blijkt te zijn. Zo wordt in de tweede alinea in het origineel gesproken over een *inrichting* waar Hélène naartoe zou gaan. Tegenwoordig heeft een inrichting een andere betekenis dan 125 jaar geleden. In eerste instantie is hier een *verpleegtehuis* van gemaakt, maar later bleek dat dit te specifiek was en dat de term *zorginstelling* beter op zijn plaats was. Later meer over de woordkeus. Een ander voorbeeld is het woord *hoogmoed* of *hoogmoedig*. Hoewel dit woord in de moderne tijd weinig meer wordt gebruikt en bij hertaling aanvankelijk door *arrogant[ie]* werd vervangen, bleek Lohman het opvallend vaak te gebruiken. Even verder zal worden uitgelegd waarom er dan ook uiteindelijk voor is gekozen om het in de volledig herziene tekst te handhaven.

Schrijfstijl

Typerend voor de schrijfstijl van Lohman, zijn haar lange zinnen met vele komma's en puntkomma's, bijvoorbeeld om te beschrijven wat verschillende personages op een gegeven moment doen, wat zij daarbij ervaren, hoe zij ergens over denken en wat dat bij anderen losmaakt. Zij maakt daarbij veelvuldig gebruik van zogenaamde 'denkstreepjes' (—), om handelingen, gedachten, toespelingen, effecten en toelichtingen van elkaar te scheiden. Deze schrijfstijl is heel anders dan de hedendaagse manier van schrijven, omdat die doorgaans veel beknopter is. Zo is het soms een puzzel om erachter te komen wat er nou precies gezegd wordt, wie het onderwerp is en wie het lijdend voorwerp. Vasthoudend aan Lohmans schrijfstijl blijft die uitdaging, zij het (hopelijk) in mindere mate, bestaan. De eerste keer als je een zin leest, lijkt die misschien niet helemaal te kloppen. Echter, als je goed leest en dat misschien zelfs ook even hardop doet, zul je zien dat de zinnen wel kloppen.

Een voorbeeld:

Hij wierp zijn eindje sigaar, — want met hare goedige moederlijkeheid stönd mevrouw hem toe in hare tegenwoordigheid te rooken, — schouderophalend in het aschbakje, haalde zijn horloge uit, en zei toen: „'t Wordt intusschen mijn tijd voor de fabriek; ik zal maar gaan." Daarop knikte hij mevrouw even tot afscheid toe, en ging dan met zijn vluggen tred en veerkrachtige gestalte, loslenig, de warandatrappen af, nageoogd door zijn pleegmoeder met een trotsch welgevallen, waarin zich een beetje onwil mengde, om zijn onhandelbaarheid ten opzichte van Hélène; met wie bij het vroeger zoo goed had kunnen vinden.

Dit werd:

Hij wierp zijn sigaareinde, want met haar goedige moederlijkeheid stond mevrouw Rendell hem toe in haar tegenwoordigheid te roken, schouderophalend in het asbakje, keek op zijn horloge, en zei toen: 't Wordt intussen tijd voor de fabriek; ik zal maar gaan.' Daarop knikte hij mevrouw even tot afscheid toe, en ging toen met vlugge tred en veerkrachtige gestalte, loslenig, de verandatreden af, nageoogd door zijn pleegmoeder met een trots genoegen, waarin zich een beetje onwil mengde, vanwege zijn onhandelbaarheid ten opzichte van Hélène, met wie hij het vroeger zo goed had kunnen vinden.

Bovenstaande zin is misschien voor de meeste lezers vrij eenvoudig, je kunt makkelijk uit de tekst halen wat er is gebeurd. Echter zul je tijdens het lezen, gaandeweg het verhaal, steeds meer zinnen tegenkomen die lastiger zijn. Tijdens het hertalen is overwogen om deze zinnen te herschrijven. Dit is niet gedaan, om bij het vooraf ingenomen standpunt te blijven dat een herziene uitgave het oorspronkelijke werk zoveel mogelijk in takt moet laten. Daarnaast wordt ervan uitgegaan dat de lezer met het verhaal en de schrijfstijl meegroeit en er gaandeweg minder problemen mee heeft.

Wat bij deze en andere zinnen wel gedaan is, is het veelvuldig gebruik van *zij* hertaald naar *ze*. Over het algemeen is *zij* vervangen als er níet 'op haar beurt' wordt bedoeld, of verwijzend naar haar. Hieronder twee voorbeelden ter illustratie:

...Het plan liefdezuster te worden was in haar gerijpt omdat ze (er stond zij) zich dikwijls zo onmachtig en onwetend voelde... (er is ook al verwezen met 'haar');

...Zeg nou eens,' sprak hij weer. Je hebt er toch wel eens over nagedacht, dat wij in feite geen broer en zus zijn; en dat dus...' Zij begreep er niets meer van... (zij, op haar beurt...).

De woordvolgorde is in zinnen ook vaak aangepast. De persoonsvorm staat in het originele werk veelal na het voltooid deelwoord of infinitief, terwijl dat tegenwoordig juist andersom gebruikelijk is. Voorbeeld: *hebben nou* werd *wilde hebben*. Daarnaast is het bijwoord *ook* vóór het persoonlijk voornaamwoord gezet in plaats van erachter.

In het hele werk is de oud-Nederlandse spelling omgezet naar moderne spelling. Voorbeeld: *oudernwetsche* werd *oudernwetse*.

Zoals al eerder aangegeven, kom je in de werken van Lohman vaak 'gedachtestreepjes' tegen. Kuipers (1901) definieert een gedachtestreep als 'een liggende streep welke de schrijver gebruikt om een ongewone pauze in de rede aan te duiden of om te kennen te geven, dat hij overgaat tot een andere orde van gedachten of feiten.' Veel van deze gedachtestreepjes zijn verwijderd, omdat met de in de tekst eraan voorafgaande komma's of puntkomma's prima kon worden volstaan om een dergelijk doel te bereiken. Gedachtestreepjes zijn echter behouden wanneer 1) het gebruik ervan een lange zin effectief opbreekt en beter leesbaar maakt; 2) een persoon die aan het woord is duidelijk een gedachte te binnen schiet, of 3) personen hevig geëmotioneerd zijn en gedachten in horten en stoten lijken te komen; 4) verschillende gedachten bij de schrijfster in flarden lijken te komen aanwaaien.

De interpunctie is grotendeels behouden. Waar de zinsopbouw het lezen nogal stroef maakt, hielp het vaak al wat om de woordvolgorde om te gooien. Bijvoorbeeld: *de nacht, waarin ze de waarheid had gelezen in haar hart* werd *de nacht, waarin ze in haar hart de waarheid had gelezen*. Echter, soms is een dergelijke wisseling van woorden niet goed mogelijk: 1)

omdat Lohman doorgaans krampachtig vasthoudt aan het principe dat een voegwoord (als *dat* in deze zin) aan het begin van een bijzin altijd verwijst naar het laatste woord voor de komma, of 2) omdat Lohman met het einde van de zin iets wil benadrukken en die nuance verloren gaat bij een verandering van woordvolgorde.

Woordkeus

Sommige woorden zijn behouden, alhoewel die woorden in het moderne taalgebruik niet meer gebruikelijk zijn. Deze woorden zijn behouden om diverse redenen:

- Het woord past binnen de tijdsgeest van het boek/verhaal en de verwachting is dat de lezer het begrijpt zonder verdere uitleg (woorden als: *zickenverplegen*, *kibbelarijen*, *knorrig* of *knorren*)
- Neologismen van de schrijfster blijven behouden (woorden als: *lijderesje* en *loslenig*)
- Het woord werd algemeen gebruikt (althans in hogere kringen), maar komt in ons huidig taalgebruik niet veel meer voor. Om de sfeer die dergelijke woorden soms oproepen niet verloren te laten gaan, is er voor gekozen om die in de tekst te laten staan. Met een voetnoot is de betekenis van het woord in dergelijke gevallen opgenomen (woorden als: *japon* en *dogkar*).
- Er zijn nuanceverschillen met hedendaagse synoniemen. Als er een synoniem gebruikt zou worden, zou dat ertoe kunnen leiden dat de fijne nuance, die Lohman lijkt te beogen, verloren gaat (zo kan *hoogmoed* niet altijd even doeltreffend door arrogantie worden vervangen).
- Bij gebrek aan een geschikt synoniem en ik zou toch zo specifiek mogelijk willen uitleggen, in modern Nederlands, wat er bedoeld wordt, zou de zin te veel veranderen en gaan afwijken van de oorspronkelijk schrijfwijze van

Lohman. (bijvoorbeeld een woord als: *halfheid*, pagina 15, dat om die reden is gehandhaafd)

- Het woord is een leenwoord uit het Frans. In de tijd dat het boek geschreven is, was het deftig om Franse termen te gebruiken voor relatief eenvoudige zaken. Dit past dus bij de tijd waarin het boek oorspronkelijk is geschreven (woorden als: *engagement* en *déjeuner*)
- Omdat ik het een leuk woord vind (een woord als: *korzeliger*, pagina 16)
- Het woord kan een dubbelzinnige betekenis hebben. Met *liefdezuster* (pagina 18) werd vroeger ook wel een prostitué bedoeld. Als je het boek vanaf het moment dat die term valt met die ogen gaat lezen (hetgeen best vermakelijk is) krijgt ook een woord als *liefde-beroep* (pagina 76) een geheel andere lading en bleef daarom o.a. met *liefdezuster* gehandhaafd..
- Het woord heeft letterlijk een dubbele betekenis. Zo kan *pleegzuster* (pagina 18) gelezen worden als de functie die Héléne vervult door George te verplegen, maar toont ook de relatie tussen hen aan; de relatie van broer en zus van verschillende biologische ouders.

Aparte gevallen

Het woord *ernst* is nooit vervangen, omdat het boek *Levens-ernst* heet. Omdat *ernst* en *hoogmoed* in het boek diametraal tegenover elkaar lijken te staan (zie ook het schema hierna), is ernaar gestreefd om ook *hoogmoed* en *hoogmoedig* zo weinig mogelijk te vervangen door een ander woord. Soms won de tekst echter zo veel aan duidelijkheid door het gebruik van een synoniem, dat van dit streven is afgeweken.

Voorbeelden van woorden die wél werden aangepast:

Inrichting: zorginstelling (zie hierboven)

Heengaan: vertrek; heengaan gebruiken we tegenwoordig voornamelijk als iemand komt te overlijden.

Uitblijven: wegblijven.

Kastanieën-oord: Kastanje-oord

Wuiven: zwaaien

Om mijnentwille: voor mij

Placht: pleegde

Wegzenden: ontslaan

Beschroomd: bedeesd

Overspanning: nervositeit

Diens ondank: desondanks

Gewone: gebruikelijke

Schreien: huilen

Besteller: postbode

De vervanging van *gemene schurk* door *lompe schoft* (op pagina 59) is het waard om apart te benoemen. De oorspronkelijke tekst luidt:

Bij die woorden, bij de tergende bevestiging van hetgeen hij al zolang, voor zichzelf begrepen had, verloor George zijn zelfbeheersing: 'Gemene schurk,' riep hij uit:...

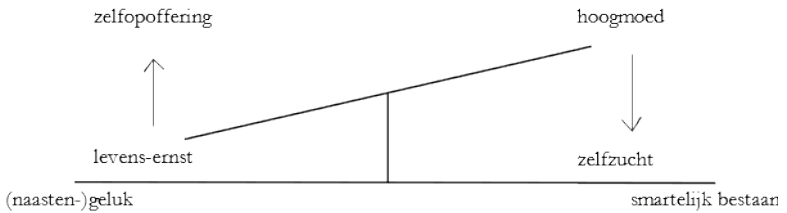
Iemand die zijn zelfbeheersing verliest, zegt mijns inziens geen 'gemene schurk'. Er moest gezocht worden naar een krachtige uitroep, waarbij geen vleeswaren of ziektes als krachttermen worden gebruikt. Gevoelsmatig leek 'hufter' wel een gepaste uitdrukking. De term 'hufter' past echter niet zo goed binnen het tijdsgewricht en de omgeving waarin het verhaal zich afspeelt; het levert als zodanig een stijlbreuk op. Zoekend naar een gepaster woord kwam ik op 'schoft' uit.

De term ‘schoft’ werd al wel sinds lang gebruikt om iemand te misprijzen (c.q. verrot te schelden). Weiland verklaart de term ‘schoft’ in de eerste druk van zijn *Nederduitsch Taalkundig Woordenboek* (verschenen in 11 delen tussen 1799 en 1811) met de uitdrukking ‘een lompe schurk’. Voor de volledigheid zij opgemerkt dat het *Van Dale Etymologisch Woordenboek* (1^e druk 1989) als oudste datering voor de term ‘hufter’ de periode 1926-1950 opgeeft, voor ‘schurk’ het jaar 1701 en voor ‘schoft’ het jaar 1610. De herkomst wordt in Van Dale uitgelegd als: ‘van het Nederduitse *schufft* <*schuwut* [schavuit].’ Tuinman legt in zijn *Fakkel der Nederduitse Taale* (1722) uit, dat met **schoft** oorspronkelijk ‘een bultenaar, of een die hooge schouderen heeft’ werd bedoeld; een term die ‘later ook een smaadsnaam [scheldwoord]’ is geworden.

Het werd uiteindelijk *lompe schoft* om de hierboven genoemde redenen en met de toevoeging ‘lompe’ om de verontwaardiging en verlies van zelfbeheersing bij George te benadrukken.

Levens-ernst

Wanneer je het verhaal zo uitkleedt dat enkel de ernst overblijft, zou je het in een schema kunnen vangen:

De rode draad door het verhaal is dat de hoofdpersonages ieder voor zich op zoek lijken te zijn naar een fijne balans tussen zelfopoffering en een zelfbaatzuchtig egoïsme. Ik laat het aan de lezer om hiervan voorbeelden aan te dragen en voor zichzelf te bepalen of Lohman hier een punt heeft dat ieders aandacht verdient. Het hield Lohman in ieder geval sterk bezig. Haar alomtgeprezen kinderboek *Hoe Klein-Knoelie onder de Menschen kwam* (1903) eindigt dan ook met de woorden ‘...en dat aan de mensen te leren: dat liefde-geven troost is.’

Dorothee Schoemaker

Juni 2021

Literatuur

Historama Rond 1900. (2012). *De dynamische maatschappij rond 1900*. <https://www.historamarond1900.nl/maatschappij>

Koenen, M. J., Endepols, J. (1960). *Verklarend handwoordenboek der Nederlandsche taal*. Groningen: J. B. Wolters.

Kuipers, R. K. (1901). *Geïllustreerd woordenboek der Nederlandsche taal*. Amsterdam: Elsevier

Tuinman, C. (1722). *Fakkel der Nederduitsche Taale*.

Van Dale (1991). *Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden*. Utrecht: Van Dale Lexicografie.

Van der Wall, E. (2013). *Savornin Lobman, jkvr. Catbarina Anna Maria de (1868-1930)*. Biografisch Woordenboek van Nederland. URL:resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/savorninlohman.

Weiland, P. (1803). *Nederduitsch Taalkundig Woordenboek*